

УДК 342.25 (477)

М. В. Примуш, доктор політичних наук, професор

ІДЕОЛОГІЧНА КРИЗА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Присвячено аналізу факторів, тенденцій та причин ідеологічної кризи сучасних політичних партій в Україні. Узагальнено теоретичний досвід дослідження ідеологічних криз фахівцями західної та вітчизняної політологічної думки. Доведено, що ідеологія виступає тим явищем, яке необхідно трансформувати відповідно до соціально-політичних вимог суспільства, оскільки саме воно є рушійною силою сприйняття ідеології.

Ключові слова: ідеологія, ідеологічна криза, політична партія, демократія, громадянське суспільство.

Актуальність проблеми. Український досвід трансформації політичної системи поставив перед українськими політичними партіями нові суспільно-політичні виклики, узагальнення яких можна сформулювати таким чином: «побудова соціально справедливої та правової держави». Виконання цього завдання, як показує досвід посткомуністичних країн Європи (Польща, Чехія, Угорщина), вимагає від партійних лідерів побудови такої універсальної ідеології, яка б, з одного боку, урахувала цінності західної версії ліберальної демократії (прозорі вибори, проведення виборів за певними стандартами), а з другого — риторика партії відображала б національну специфіку певної країни. На нашу думку, що підкріплюється дослідженнями класика з національних питань Е. Сміта, національна специфіка при цьому не повинна утворюватися штучно, а, навпаки, має виступати складовою одиницею загальної трансформації поряд із такими елементами соціально-політичного життя, як економіка, культура, традиція, право [1, с. 51]. Наведена теза в політичній науці сьогодні одержала назву «природний стан речей» ліберально-демократичного суспільства, згідно з яким під політичною партією розуміється об'єднання громадян із метою реалізації суспільно-політичних інтересів на державному рівні шляхом побудови правової та соціально справедливої держави (універсальна ідеологія) [2, с. 167]. Іншими словами, сучасний демократичний розвиток призвів до ідеологічної кризи класичних ідеологій (консерватизм, лібералізм, соціал-демократія, соціалізм, комунізм, націоналізм, неоконсерватизм, неолібералізм) шляхом звуження розбіжностей між ними. На практиці це призводить до виникнення ідеологічного «вакууму» політичних партій (комуністи зараз за ідеологічними ознаками схожі на лібе-

ралів, і навпаки, ліберали все більше розуміються із соціалістами). В Україні окреслена ситуація визначається схожою, але іншою тенденцією. Вітчизняна ідеологічна криза, на наш погляд, і це підкріплюється дослідженнями С. Коночук та С. Яроша, стосується переважно партії влади, яка змінює свої ідеологічні принципи залежно від політичної ситуації в країні та власного рейтингу напередодні виборів [3, с. 27]. Також, як це неодноразово відмічав С. Рахманін, партія влади в Україні, незважаючи на свої базові ідеологічні принципи (соціал-демократія Соціал-демократичної партії (об'єднаної), правий націоналізм «Нашої України», регіоналізм Партії регіонів), здійснюючи владу, відходить у бік поміркованого націоналізму й апелює до національної ідеї шляхом орієнтації на євроінтеграцію [4].

Отже, центральною проблемою представленого дослідження є аналіз факторів та тенденцій, що призвели до появи в Україні ідеологічного «вакууму», характерною рисою якого виступає синтез державницьких ідей з націоналістичними та радикально лівими. Цю ситуацію ми пропонуємо назвати ідеологічною кризою політичних партій в Україні через такі причини:

– вітчизняними та західними політологами встановлено, що сучасні українські партії найчастіше є «протопартіями» (або «квазіпартіями») і формуються навколо лідера або певної фінансово-промислової групи з метою формування державної політики, тому ідеологічні принципи відходять на другий план, а їх місце посідає гібридна ідеологія, що об'єднує окремі положення класичних ідеологій в єдину «квазіідеологію»;

– окреслена ситуація призвела до того, що в українському партійному будівництві здійснився парадокс, сутність якого полягає у тому, що політичні партії все більше відходять від ідеї представництва інтересів громадян і будуються як приватні передвиборчі підприємства [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Репрезентована проблематика багато в чому є новаторською й тому ще потребує додаткового вивчення, проте вона активно досліджується як в Україні, так і за її межами. Систематизувавши існуючі напрацювання з обраної теми в Україні, ми встановили, що зазначена проблема досліджується за багатьма кутами зору. У дослідженнях В. Бебика, М. Обушного, С. Коночук, М. Примуша, С. Пшизової, Ю. Шведа, С. Яроша політична партія та її ідеологія розглядаються у контексті класичного визначення політичної партії, яке сформулював ще Макс Вебер: «це громадянська організація, яка створена з метою завоювання та реалізації влади» [6, с. 198]. Інші дослідники (С. Рахманін, В. Шейнов) розглядають ідеологію політичної партії як передвиборчий товар, який вирішує відразу два завдання: з одного боку, партія намагається подобатися «всім відразу» і виступає на несумісних позиціях одночасно (соціально справедлива держава та ринкова економіка Партії регіонів або ринкова економіка

та державне регулювання «УДАРу» В. Кличка) [7, с. 92], а з другого — ідеологія політичної партії в Україні створюється як необхідний компонент при її реєстрації і тому ідеологічні принципи формуються «залежно від ситуації» [7, с. 124]. Ідеться про те, що партійне керівництво відкрито не виступає на певних ідеологічних позиціях, залишаючи за своїми активістами право самостійно висловлювати певні ідеологічні принципи (яскравим прикладом цього слугує прес-конференція М. Левченка у 2007 р., де він відкрито виступив за повну інтеграцію з Росією, незважаючи на те що Партія регіонів у той самий час обрала шлях євроінтеграції). Така ситуація з ідеологією політичної партії у перехідних суспільствах, за М. Михальченко, є нормою [8], оскільки в таких випадках жодна політична сила не зможе реформувати важливі сфери держави у контексті лише одних ідеологічних конструкцій, які, за М. Дмитренко, виступають у двох вимірах: ідеологія як частина духовного життя суспільства та ідеологія як різновид свідомості громадян. Результатом такої думки стала поява структурних елементів ідеології, які є найбільш уразливими для ідеологічних криз:

- національна безпека і незалежність (здатність ідеології побудувати вдалу систему захисту національного простору від інформаційних, політичних, економічних та інших зовнішніх/внутрішніх загроз);

- економічний розвиток і добробут громадян (здатність ідеології побудувати ефективну модель економіки, яка спроможна задовольнити потреби суспільства);

- свобода, права людини, конституційний порядок (здатність ідеології побудувати ефективну соціокультурну та політико-правову систему, в якій громадяни мають можливість максимально реалізувати свої права) [9, с. 12].

На наше переконання, репрезентована система не спроможна дати відповідь на головне запитання: яка ж з існуючих політичних ідеологій спроможна реалізувати зазначені принципи (хоча вони й мають абстрактний характер, проте це не заважає їм виконувати чіткі функції представництва громадських інтересів)? При цьому вважаємо за потрібне внести теоретико-методологічне роз'яснення. Попри те що в політичній науці існують функціональні рівні ідеології політичних партій (теоретико-концептуальний, програмно-політичний та актуалізований), в Україні функціонально ідеологія політичних партій не виконує жодного з них, а це вимагає від дослідника відійти від традиційного уявлення структури ідеології і розглядати лише теоретичний зміст ідеологічного спектра сучасних політичних партій [9, с. 13]. Саме в цьому й полягає *мета* цієї статті. Досягнення цієї мети ставить на порядок денний необхідність розглянути структурні рівні ідеології більш докладно та сформулювати їх специфіку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перший, теоретично-концептуальний, рівень ідеології розглядає її як природу корінних інтересів суспільства у вигляді соціально-політичних та морально-культурних ідеалів, що формують ідеологічну доктрину. Другий, програмно-політичний, трансформує корінні ідеали першого рівня у практичну площину (гасла, програмні настанови, відповідні вимоги), що вимагає ухвалення управлінських рішень та стимулює поведінку громадян. Нарешті, третій рівень, актуалізований, характеризує освоєння суспільством норм і принципів ідеології, що формує певний стан політичної свідомості [9, с. 13–14]. Складність української специфіки полягає у тому, що суспільство не ставить перед політичними партіями певні соціально-політичні вимоги, як це роблять суспільства Німеччини, Польщі, США та інших країн сталої демократії, бо саме через вимоги наведена нами схема має працювати. На наш погляд, ситуація в Україні є парадоксальною. Замість ідеологічних ідеалів тут формуються ідеали передвиборчих кампаній, що свідчить про дві першопричини кризи ідеології. З одного боку, це систематичне уникнення політичними партіями роботи з електоратом, а з другого, як уже зазначалося, нездатність суспільства аргументувати свої вимоги та інтереси. Як наслідок, вибори у населення — форма заробітку, і не є вже дивною наявність на виборах порушень, пов'язаних із прямим (довибори у Василькові — 2013) та непрямим підкупом виборців (передвиборча компанія Леоніда Черновецького — 2006) або адміністративним тиском (місцеві вибори — 2010 у Донецькій області) [10].

Для розв'язання поставленої проблематики дослідження і з метою уникнення суто теоретичної аргументації кризи ідеології українських політичних партій пропонуємо виділити кризи лівої та правої політичної ідеології українських політичних партій і окремо проаналізувати гібридну ідеологію партії влади. Розглянемо їх докладніше.

Криза лівої ідеології. Через те, що Україна — неможлива країна за соціально-економічними показниками, популярність «лівих» є логічною. Проте представники лівої ідеології сьогодні перебувають у дуже гострій кризі. Сутність останньої полягає у характері роботи лівих партій з електоратом та, на нашу думку, значній кількості партій, які прямо (Комуністична партія України), опосередковано (Соціалістична партія України) копіюють ідеї К. Маркса або виступають з критикою існуючих лівих (Прогресивні соціалісти), не пропонуючи при цьому власних ідеологічних принципів. Окремо українські політологи наголошують, що фундаментом ідеологічної кризи лівих є їх орієнтація на Радянський Союз як ідеальну модель побудови суспільства, популістська риторика (наприклад, усунення «кримінальної влади»), відстороненість від акцій протесту (що, на наше переконання, є втіленням навіть популістських гасел у реальне життя) та так звана «кабінетна», штучна історія творення лівих партій або на руїнах КПРС (КПУ), або передвибор-

чий проект (Комуністична партія України (оновлена) та Партія Н. Вітренко «Народна опозиція») [8]. На наш погляд, ліві політичні партії сьогодні не мають тенденції розвитку як суто ідеологічних партій. Так, з одного боку, вони демонструють спадкоємність ідей Маркса, а з другого — українські ліві не демонструють роботу з електоратом, залишаючись лише силою «протестного електорату», який не підтримує ні владу, ні опозицію. Натомість ліві країн Західної Європи являють собою одну з найвпливовіших політичних сил, що активно вирішує трудові конфлікти між робочими та роботодавцями, постійно координують акції протесту з профспілками, тобто можуть гарантувати права пролетаріату навіть в умовах ліберальної моделі економіки [8].

Криза правої ідеології. Праву ідеологію в Україні ототожнюють із націоналістичними партіями, і це, на нашу думку, не є чимось алогічним. На користь цього говорить ідеологічний спектр правих партій, які представлені переважно ультраправим вектором (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УНА-УНСО, Народний Рух України та ін.) і стоять на радикальних позиціях українізації соціально-політичного і культурного життя в Україні. Криза тут криється у тому, що українські націоналістичні сили постійно наголошують на євроінтеграції та слідуванні європейським цінностям демократії, що має вимагати від них уникнення конфронтації з тими самими комуністами і шукати компроміс із представниками як інших політичних сил, так і з національними меншинами. Натомість інші партії правого спектра намагаються заповнити названу нішу радикалізації соціально-політичного життя «альтернативним проектом» («УДАР» В. Кличка, «Народна партія» В. Литвина, «Україна, вперед» Н. Королевської, «Сильна Україна» С. Тігіпка). Названі партії стоять на позиціях європейських цінностей демократії, популяризують Україну та «українське» (наприклад, «УДАР» В. Кличка, який, за П. Бурд'є, конвертує символічний капітал свого лідера у політичний простір) [11]. Але в силу загальної невизначеності української національної традиції альтернативні проекти хоча й користуються стабільним електоральним попитом на рівні 10–15 %, однак реальної альтернативи не пропонують, залишаючись лише ситуативним явищем української політики (про що яскраво свідчить злиття альтернативних проектів із «партіями влади»).

Гібридизація політичної ідеології. Ця тенденція притаманна не тільки Україні, а й іншим країнам пострадянського простору. Здійснивши шлях трансформації від тоталітарної системи до демократичного розвитку, пострадянський простір зіткнувся з дуже складною та специфічною проблемою — повільними темпами модернізації політичних інститутів. Це призвело до того, що на ментальному рівні населення України та інших пострадянських держав на практиці виявилося неготовим до прийняття ліберальних цінностей, що призвело до суспільно-політичного замовлення на сильного лідера. Тобто,

обираючи на виборах політичну силу, населення віддає перевагу не певній ідеології, а суб'єктивним якостям лідера (вольовий, харизматичний, хазяйновитий). Натомість сама ідеологія партії до виборів і після виборів зазнає серйозних трансформацій. Українська практика зазначеної трансформації бере свій початок із часів першої каденції Президента Леоніда Кучми. Партія влади того часу (Соціал-демократична партія України (об'єднана)) стояла на позиціях класичних положень європейської соціал-демократії — соціальна справедливість при вільних ринкових відносинах, брала на себе функцію створення в Україні середнього класу й ототожнювала себе із соціал-демократами Німеччини, Франції, Польщі та інших європейських країн. Проте після виборів 1998 р. партія здійснила трансформацію своїх поглядів: спочатку підіграваючи українським націоналістам, які виступали критиками та супротивниками ще популярних тоді комуністів, а потім, у 2006 р., партія виступила активним критиком українського націоналізму в складі блоку «Не Так!». Схожий, але дещо інший крок здійснила «Наша Україна» Віктора Ющенка. Так, у 2002 р. ця партія наголошувала на помірковано-радикальному українському націоналізмі, у 2006 р. вона стала більш радикальнішою, а у 2007 р. виступила вже з критикою своїх союзників по націоналістичному табору — «Блоку Юлії Тимошенко».

Названа тенденція притаманна й нинішній партії влади — Партії регіонів, котра здійснила трансформацію від регіональної партії, яка у своєму базовому електоральному регіоні (Схід та Південь України) заповнювала ідеологічний вакуум між комуністами та представниками великого капіталу. За часи президентської каденції Віктора Януковича вона здійснює трансформацію у соціал-демократію, де акцентується переважно на соціалістичних цінностях (збільшення податків, збільшення державних соціальних гарантій).

Отже, гібридизація тут криється в тому, що політична партія, яка перебуває у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій електорату. Однак не можна говорити, що партія повинна завжди стояти на позиціях конкретної ідеології постійно. Більш того, сучасні тенденції глобалізації вимагають від партій створення більш універсальної ідеології, яка стоїть на позиціях толерантності, антисемітизму, соціальної захищеності громадян. Але тут йдеться не про те, що комуністи повинні стати націоналістами, навпаки — універсальна ідеологія вимагає від політичних сил пошуку компромісу та точок порозуміння і розуміння того, що при владі вони відповідають за соціально-політичний та культурний розвиток країни. В Україні цього поки що не спостерігається: бійки в парламенті під час сесійних засідань, блокування трибуни, руйнування технічного забезпечення законотворчості у Верховній Раді стали нормою. При цьому такі виклики для політичних партій, як соціальний захист населення, захист населення від наслідків тор-

говельних війн із Росією, вплив інформаційних воєн на масову свідомість українців та іноземців (антиреклама Євро-2012 р. в Україні), залишаються без відповіді.

Висновки. По-перше, ідеологічна криза стосується нездатності політичних партій запропонувати соціуму не тільки певний ідеологічно-ціннісний ідеал, а ще характеризується відсутністю у них чіткого розуміння фундаментального положення демократії — захисту прав громадян. По-друге, брак ідей стосується всіх політичних партій без винятку, навіть комуністична ідеологія захисту робітничого класу, незважаючи на свою актуальність у перехідних суспільствах, залишається лише теоретичною конструкцією, яка не може бути реалізована з двох причин — сучасні тенденції глобалізації, що розмивають ідеологічні межі між всіма ідеологіями, та загальна нездатність українських лівих політичних сил (навіть за умов перебування у парламентській більшості з владою) реалізувати хоча б частину своїх ідейних положень. По-третє, кількісна представленість кожного ідеологічного спектра аж ніяк не говорить про якість у справах захисту інтересів прихильників лібералів, соціалістів чи націоналістів. Навпаки, значна кількість ідеологічно однакових політичних партій слугує найбільшим виявом їх кризи, оскільки відсутність єдності в побудові ідеологічних цінностей актуалізує питання загроз національній безпеці. По-четверте, ведучи мову про ідеологічну кризу політичних партій в Україні, ми маємо справу відразу з комплексом криз, а саме: сучасні процеси глобалізації вимагають орієнтації політичних сил на універсальну модель ідеологічних принципів (що руйнує саму ідеологію), і тому ця криза стосується самих політичних партій, які не готові відповісти на виклики сучасності. По-п'яте, український електорат, маючи понад 200 політичних партій, залишається без інструментів впливу на політичні процеси, оскільки, з одного боку, великі політичні сили є виразниками інтересу крупного капіталу та певних груп тиску, а з другого — дрібні політичні сили не спроможні конкурувати на рівних із крупними політичними силами як через обмеження фінансових ресурсів, так і невизначену природу власних ідеологічних принципів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сміт Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія : пер. з англ. / Е. Сміт. – К. : К. І. С., 2004. – 170 с.
2. Артемов Г. Политическая социология / Г. Артемов. – М., 2000. – 405 с.
3. Коночук С. Партійна система України: ідеологічний вимір / С. Коночук, С. Ярош ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : Агентство Україна, 2010. – 76 с.
4. Рахманін С. Час «бика» [Електронний ресурс] / С. Рахманін. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/chas-bika-_html.

5. Причины кризиса идеологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sunhome.ru/philosophy/15667/p1>.
6. Кравченко А. И. Социология : учеб. для вузов / А. И. Кравченко. – М. : Акад. проект, 2002. – 508 с.
7. Шейнов В. П. Пиар «белый» и «чёрный»: Технология скрытого управления людьми / В. П. Шейнов. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2006. – 672 с.
8. Кризис левой идеологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.liga.net/articles/politics/530799-krizis-levoy-ideologii.htm>.
9. Дмитренко М. А. Идеологія та її вплив на суспільство / М. А. Дмитренко // Трибуна. – 2005. – № 11–12. – С. 12–14.
10. Поляков В. Технології маніпуляцій на місцевих виборах [Електронний ресурс] / В. Поляков, Я. Макітра. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/07/13/5217894/>.
11. Бурдые П. Социальное пространство и генезис «классов» / П. Бурдые // Социология социального пространства. – СПб. : Алетейя, 2007. – С. 14–48.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС УКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

Примуш М. В.

Посвящено анализу факторов, тенденций и причин идеологического кризиса современных политических партий. Обобщен теоретический опыт исследования идеологических кризисов специалистами западной и отечественной политической мысли. Доказано, что идеология выступает тем явлением, которое необходимо трансформировать в соответствии с социально-политическими требованиями общества, поскольку именно оно — движущая сила восприятия идеологии.

Ключевые слова: идеология, идеологический кризис, политическая партия, демократия, гражданское общество.

IDEOLOGICAL CRISIS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES

Prymush M. V.

Research is devoted to the analysis of factors, tendencies and the reasons of ideological crisis of modern political parties. The author generalized theoretical experience of research of ideological crises by experts of the western and domestic political thought. It is proved that the ideology acts as that phenomenon which needs to be transformed in compliance of socio-political requirements of society as it acts as a driving force of perception of ideology.

Key words: ideology, ideological crisis, political party, democracy, civil society.

